

Spominju kako je nejednakost u raspodjeli dohotka kočnica održivog razvoja te da najsiromašnije stanovništvo ne bi trebalo snositi teret prelaska na održivost, no s obzirom na stanje ekonomije u Hrvatskoj čini mi se da ćemo na potpuni prijelaz na održivi razvoj morati još neko vrijeme pričekati. Bez obzira na manjak konkretnih savjeta, smatram ovu knjigu iznimno bitnom i od velike pomoći znanstvenicima i donositeljima odluka oko ovih ključnih socio-ekoloških pitanja. Napokon imamo na jednom mjestu sistematiziraniji i sveobuhvatan prikaz stavova, razmišljanja i ponašanja naših građana prema okolišu na temelju kojeg se uz malo truda može dobiti početna pozicija od koje treba krenuti s mjerama kojima bi se Hrvatsku vratilo na put održivog razvoja.

Ivana Vokal

Rada Drezgić, Daša Duhaček i Jelena Vasiljević
EKO-FEMINIZAM:
Nova politička odgovornost
Univerzitet u Beogradu, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2012., 270 str.

Zbornik *Ekofeminizam – nova politička odgovornost* plod je prve ekofeminističke konferencije u Srbiji, ali i regiji, pod nazivom *Ekologija i feminizam: nova politička odgovornost*, održanoj u Beogradu od 3. do 5. studenoga 2011. godine. Urednice zbornika Rada Drezgić, Daša Duhaček i Jelena Vasiljević istaknule su da ovaj zbornik „predstavlja pionirski pokušaj da se na jednom mestu okupe tekstovi o i povodom ekofeminizma“ (str. 6), s namjerom

da se akademska zajednica i javnost u Srbiji – a mi ćemo dodati, i šire – upoznaju s ekofeminizmom. Zbornik je tematski podijeljen u tri cjeline – *Uvod: feministička bioetika, Sporovi oko ekofeminizma i Ekologija i feminizam: pogled iz regiona* – kojima prethodi *Predgovor* urednica.

Uvodno poglavlje je posvećeno bioetičkoj problematici, koju u radu *Globalizing Feminist Bioethics of Care* razmatra Rosemarie Tong. Autorica ukazuje na primarne postavke i ciljeve feminističke (bio)etike te skicira poziciju globalne bioetike skrbi koja, s jedne strane, ukazuje na skrb kao univerzalno dobro, odnosno prezentira univerzalnost brige o drugima (posebno brige o starim osobama), no s druge strane, prevladava tradicionalne dihotomije i rodne asimetrije u podjeli poslova, zbog kojih su poslovi skrbi i brige bili rezervirani isključivo za žene. Kroz konkretnu feminističku bioetiku brige, koja uključuje i muškarce otvara se, smatra Tong, prostor za rodnu ravnopravnost u sferi skrbi.

Cjelinu *Sporovi oko ekofeminizma* otvara rad Hrvoja Jurića *Ekofeminizam vs. ekologija za žene*. Autor kritički propituje bazične postavke ekofeminizma ali ukazuje i na ključne točke kritike upućene ekofeminističkim pristupima. Polazeći od tih točaka, autor definira i artikulira vlastitu poziciju unutar ekofeminističkog teorijskog horizonta – „anti-esencijalistički, anti-eskapistički, anti-apolitični“, rodno inkluzivni i dijalogu okrenuti ekofeminizam, jer muška dominacija utjelovljena u androcentризму/antropocentrizmu „ima pogubne posljedice i za muškarce“ (str. 53). Upravo zato „muškarcima treba biti omogućeno da sudjeluju u ekofeminističkom projektu“ (str. 53). Autor naznačuje i signifikantan potencijal ekofeminizma u etabriranju

(trans)humanističkog biocentrizma, koji je moguće realizirati inkorporiranjem ekofeminističkog pristupa u feminističku bioetiku, te feminističke bioetike u integrativnu bioetiku.

Ivanka Buzov u radu *Prema ekofeminističkom društvu, ili o svijetu u kojem razlika ne stvara hijerarhiju i dominaciju* razmatra bazične ekofeminističke koncepte – dualizam, logiku dominacije, moć, hijerarhiju... te skicira doprinos ekofeminizma u promišljanjima „slobodnog ekološkog društva“ (str. 62), odnosno alternativne vizije društva nastale u okviru socijalnog ekofeminizma. Društvo onkraj neoliberalne matrice „nudi logiku emancipacije“ i afirmira pluralizam, partnerstvo, solidarnost i decentralizaciju te općenito zagovara organizaciju društva prihvatljivu „i za potčinjene grupe i za prirodu“ (str. 79).

U radu *Prevladavanje ili svladavanje ekofeminizma* Marija Selak u *Manifestu za kiborge* Donne Haraway prepoznaje potentan „okvir za budućnosno orijentirano promišljanje odnosa žena – tehnika – priroda, odnosno za mogući nacrt ekofeminizma sutrašnjice“ (str. 83). Međutim, autorica ukazuje i na niz kontradiktornosti i ograničenja transhumanističkog feminizma Donne Haraway i njezine kiborške utopije, koja je u radu uspoređena s populizmom transhumanističkog pokreta. U konačnici autorica ukazuje na ontološku zabrinutost artikuliranu pitanjem „je li jedino iznenađenje koje u sebi krije obećanje neroda zapravo destrukcija ikojeg mogućeg roda u smislu postojanja uopće?“ (str. 97).

Ajla Terzić u radu *Ekološke katastrofe i pitanje opstanka u ekofeminističkoj prozi s osvrtom na popularnu kulturu* na maestralan i originalan način pokazuje kako je priroda,

od Teokrita pa do SF romana koji problematiziraju zagađenje i devastaciju okoliša, važan motiv u književnosti i kulturi uopće. Apokaliptični prizori i motivi prekorčili su granice znanstveno-fantastičnog žanra te postali motivima koji igraju važnu ulogu u raznim formama popularne kulture. S obzirom da su u distopijskoj prozi i kinematografiji od sredine 1980-ih upravo ženski likovi postali svojevrstne „kroničarke vremena“ autorica analizira poznate literarne i filmske junakinje (na primjer, Tank Girl, Ellen Ripley...). Posebnu pažnju autorica posvećuje „ekološkim projekcijama“ u distopijskim romanima Margaret Atwood, pri čemu roman *Surfacing* (2005) naziva prototekstom ekofeminističke proze (str. 111).

U radu *Potiskivanje ekofeminizma* Jelena Đurić također propituje dualističke obrasce i monokulturnu dominaciju koji legitimiraju rasističke politike zagađenja i razne forme kolonijalne eksploatacije. Autorica, inspirirana promišljanjima Vandane Shive, ukazuje na „povratak vrednotima koje je zapadna kultura obezvređila“ – konkretno, ženskom iskustvu, intuiciji, direktnom osjećaju povezanosti s prirodom/univerzumom... (str. 127) te se osvrće na načine prevladavanja „dominacije dihotomnog diskursa“ (str. 129) kao i sukobe poststrukturalista/ica i kritičarki poststrukturalizma. Usprkos činjenici da je ekofeminizam potisnut i marginaliziran u akademskim krugovima, Jelena Đurić poziva na propitivanje ekofeminističkih ideja kao i na razumijevanje „realističkih pretpostavki ekofeminizma“ (str. 133), posebno onih koje dolaze iz kulturnog ekofeminizma, jer je evidentna potreba da „aktivizam pokreta korespondira teorijskom promišljanju“ (str. 133).

Treća cjelina daje regionalizirani, kontekstualizirani i lokalizirani pogled na veze i odnose između ekologije i feminizma. Marina Blagojević Hughson u tekstu *Ekofeminističke ideje u ženskom pokretu u Srbiji: rad, socijalna pravda i ekologija* kritički promišlja ekofeminističke ideje u ženskom pokretu u Srbiji, naglašavajući kako njezina analiza izrasta „iz perspektive samog pokreta i njegovog razvoja, i to sa stanovišta aktivne učesnice“ (str. 145). U skladu sa zahtjevom za lokaliziranom i kontekstualiziranom feminističkom teorijom i praksom, autorica skicira kratku povijest ženskog pokreta u Srbiji od 1970-ih do današnjih dana, pokazujući da ekofeminističke ideje u Srbiji „nisu imale mobilizatorski...odjek“ zbog nekoliko razloga: prioritet su imale teme koje se tiču ženskih ljudskih prava; ekološke teme nisu percipirane kao urgentne; ženski je pokret bio rascjepkan te nije uspio konstituirati vlastito znanje i teorijske pozicije. Istaknuta je važnost fokusa na spontane lokalne inicijative i vizije alternativnog razvoja onkraj neoliberalnih principa čime bi se osnažile žene, posebno one iz ruralnih krajeva jer su one najviše povezane s prirodom (str. 168).

U radu *Seksizam i socioekološke orijentacije u Republici Hrvatskoj* Branka Galić i Ksenija Klasnić prezentiraju podatke empirijskog istraživanja o povezanosti rodnih identiteta i socioekoloških orijentacija. Rezultati istraživanja pokazali su naglašeniju sklonost androcentризму kod udovica i udovaca te starijih muškaraca s nižim obrazovanjem iz Dalmacije, Istre, Banije i Slavonije. Oženjeni stariji muškarci s nižim stupnjem obrazovanja iz Banije i Like iskazali su pak sklonost ka patrijarhalizmu, dok je veća sklonost deklarativnom

egalitarizmu detektirana kod žena i mlađih ispitanika/ica iz regija grada Zagreba i Podravine. Ekocentризam je socioekološka orijentacija najzastupljenija među ispitanicama. Zanimljiv je uvid da su androcentризmu i patrijarhalizmu najviše skloni antropocentristi, a najmanje tehnocentristi. Autorice ovu povezanost tehnocentризma s nižim stupnjem seksizma objašnjavaju postmodernim sustavom vrijednosti (str. 197).

Branka Galić se pitanjima ženskih reproduktivnih prava iz ekofeminističke perspektive bavi u radu *Žene i reprodukcija u Hrvatskoj – ekofeministički diskurs*. Upravo je reprodukcija u feminističkoj optici tretirana kao važno političko pitanje jer iz tradicije patrijarhalne matrice izrasta inzistiranje na reprodukciji i majčinstvu kao temeljnim ulogama žena, iz čega je stoljećima proizlazila i kontrola “ženske seksualnosti i reproduktivnog izbora” (str. 201). Autorica opisuje reproduktivne politike i društveni kontekst reprodukcije u Hrvatskoj od 1990-ih te ističe negativne konzekvence „regresivne reproduktivne politike“ (str. 218), ali i apostrofira samodeterminaciju, samoznanje i samodefiniranje kao stupove „odgovornih i autonomnih reproduktivnih odluka“ (str. 219). Svoju teorijsku poziciju autorica potkrepljuje rezultatima empirijskog istraživanja o reproduktivnim pravima i izboru u Hrvatskoj. Žene kao subjekti i nositeljice reprodukcije, zaključuje autorica, „trebaju imati najveći udio u odlučivanju u reprodukciji“ (str. 219). U razvoju „koncepta samo-determinacije žena u reprodukciji“ veliku ulogu i potencijal može imati ekofeminizam (str. 219).

U radu *Borba protiv grafita mržnje kao deo feminističke eko agende* Zorice Mršević kao

važan dio (eko)feminističke agende istaknuta je borba protiv svih oblika diskriminacije, netolerancije, isključivanja i nasilja. Prezentirajući rezultate istraživanja grafitna mržnje u Novom Sadu te ukazujući na jaz između zakona koji zabranjuju govor mržnje i njihove primjene u praksi, autorica pokazuje kako se ekofeminizam ne bavi samo kontaminacijom prirode, već i kontaminacijom međuljudskih odnosa (str. 236). Upravo je iz tog razloga „ekofeministički angažman jedan od mogućih načina građanske reakcije na govor mržnje izražen grafitima“ (str. 235). Tezu da je otpor spram „kontaminacije javnog prostora“ važan dio „feminističke političke ekologije“ i korak u „izgradnji tolerantnog društva“ (str. 242) autorica pokazuje na primjerima feminističkih akcija organiziranih protiv grafitna mržnje u Novom Sadu i Beogradu.

Dragana Popović se u radu *Rod i ekologija: odjeci u Srbiji* osvrće na razvoj ekologije, socijalne ekologije, suvremenog *environmentalizma*, dubinske ekologije i ekofeminizma te pruža lokalizirani i kontekstualizirani portret razvoja ekologije kao znanstvene discipline i ideologije, feminističkog pokreta u Srbiji te ekofeminizma koji se početkom 1990-ih pojavio u alternativnom akademskom prostoru. Autorica ukazuje na nepostojanje „političke volje da se suoči sa problemima očuvanja prirodnih resursa“ (str. 260), kao i izostajanje koherentnih pristupa aktualnim ekološkim problemima. Važan čimbenik u razvoju ekološke svjesnosti i ekološke kulture je i akademska zajednica koja, ističe autorica, rijetko ulazi u javni prostor. Ovakva situacija utječe i na (ne)vidljivost samog ekofeminizma i njegova razvoja. Naime, znanstvena zajednica u Srbiji „ne

poznaje i/ili ne priznaje ekofeminističku kritiku tradicionalne nauke“ (str. 261), u društvu je rodna problematika marginalizirana, a i sam feministički pokret u Srbiji smatra „da prioritet još uvek nisu ekološki problemi“ (str. 262).

Zbornik *Ekofeminizam – nova politička odgovornost*, u duhu autentičnih ekofeminističkih vrijednosti polivokalnosti, pluralizma i tolerancije, pruža uvid u temeljne premise, koncepte i (klasične) prijepore ekofeminističkih teorija, ukazujući i na neke nove globalne i lokalne ekofeminističke izazove. Ovaj zbornik je važan iz nekoliko razloga. On doprinosi prepoznavanju važnosti ekofeminističkih pristupa kako za proširenja teorijskog i empirijskog horizonta niza društveno-humanističkih disciplina (sociologija, filozofija, književna analiza...), tako i za artikulaciju konkretnih političkih i aktivističkih projekata i programa. Međutim, kao posebno važan doprinos ovog zbornika potrebno je istaknuti otkrivanje lokalnih/regionalnih varijanti ekofeminizama, koje pokazuju velike potencijale za autohtoni razvoj. Na to je ukazala Marina Blagojević Hughson, koja je apostrofirala ne samo važnost kontekstualiziranog i lokaliziranog pogleda na veze između ekologije i feminizma, već i važnost produkcije lokalnog znanja, to jest lokalizirane i kontekstualizirane feminističke teorije i prakse. Jer samo na taj način, istaknula je ova autorica, feminizam i ekofeminizam mogu adekvatno odgovoriti na izazove vremena i generirati poželjne društvene promjene.

Marija Geiger Zeman